

Folkifieringen av samer

Etnopolitik och vetenskapliga normer

JONNY HJELM*

Umeå universitet

År 2021 antog Sametinget ett forskningspolitiskt strategidokument. Bakgrunden var ett missnöje med hittillsvarande forskning om samer. Detta hörde i sin tur samman med en ökad insikt om forskningens politiska potential – att rätt forskning kunde underlätta kampen för självbestämmande. I strategidokumentet beskrivs det samiska urfolkets annorlundahet och vikten av att främja avkoloniserad forskning. Kritik riktas mot den starka ställning som "västerländska" kunskapssystem har vid universiteten. "Traditionell och vetenskaplig" kunskap ska likställas. Syftet med det som kallas för samisk forskning förklaras ytterst vara "ett självbestämmande för det samiska folket över sin egen utveckling". Om forskningens genomförande står följande: "Samiska värdegrunder och kunskaper ska värderas och erkännas och vägleda forskningspraxis."¹

Enligt min mening är Sametingets forskningspolitiska strategi inte förenlig med principerna om fri forskning och den skulle – om strategidokumentet skulle få fullt genomslag – innebära en politisk styrning som vore otänkbar inom andra vetenskapsfält. Anmärkningsvärt är att många forskare på detta fält inte varnade för att innehållet var oförenligt med forskningens frihet i samband med att strategidokumentet sändes ut på remiss. Vid Vårdduo (Umeå universitet) var man mycket positiv till riktlinjerna. Detsamma gäller de remissvar som lämnades av medarbetare vid CEMFOR (Uppsala universitet) och statsvetenskapliga institutionen, Stockholms universitet. Det är för övrigt i dessa miljöer den nu arbetande och statligt initierade och tillsatta Sanningskommissionen i huvudsak hämtat sina forskare, däribland Anna

* Professor i historia.

1. *Forskningspolitisk strategi*, Sametinget (2021) s. 16.

Lill Drugge, Patrik Lantto, Marianne Liliequist och Ulf Mörkenstam.²

Forskarnas gillande av ökad etnopolitisk styrning ska ses mot bakgrund av den starka ställning som postkolonial teoribildning (PT) och urfolksmetodologier (UM) länge haft inom urfolksforskningen.³ År 1999 efterlyste Gunlög Fur, även hon med i Sanningskommissionen, forskning om samer i ett PT-perspektiv.⁴ Med utgångspunkt i PT och UM har forskare studerat kolonialt förtryck av samer, historiskt och i närtid, och hur det påverkat livsvillkor, identitetsskapande samt kampen för självbestämmande. Forskning ska gynna denna kamp. I Sametingets strategidokument finns alltså tankegångar som länge funnits bland forskare i fältet.

I denna debattartikel argumenterar jag för att den postkoloniala och urfolksmetodologiska forskningen folkifierar den samiska minoriteten. Detta kan förklaras av forskningens bas i en antiuniversalistisk vetenskapssyn. Mot bakgrund av forskningens inslag av målmedveten, politisk aktivism riskerar den också att betraktas som en del i ett pågående etnonationalistiskt projekt snarare än ett vetenskapligt, ontologisk och epistemologiskt skifte.

Jag fokuserar på fyra doktorsavhandlingar, samtliga med ett historiskt perspektiv.⁵ Två publicerades under millennieskiftet och det rör sig om Ulf Mörkenstams *Om "Lapparnes privilegier": Föreställningar om samiskhet i svensk samepolitik 1883–1997* (1999) och Patrik Lanttos *Tiden börjar på nytt: En analys av samernas etnopolitiska mobilisering i Sverige 1900–1950* (2000). Båda avhandlingarna bidrog starkt till att det under 2000- och 2010-talen etablerades ett narrativ där samer framstod som ett urfolkligt kollektiv med en egen historia med samtida folkmobiliserande implikationer. De andra två doktorsavhandlingarna är Åsa Virdi Kroiks *Dihte gievrje – det vi möter i respekt* (2022) och Ragnhild Nilssons *Att be-*

2. Remissvar arkiverade hos Sametinget, diarienummer 1.3.5–2020–1169. Se även Jonny Hjelm, "Dekoloniseringen av Sápmi och vetenskapen", *Respons*, nr 2 2020 s. 15–16.

3. För en historiografisk framställning av svensk forskning om samer, se Jonny Hjelm, "Forskaren som 'Allied other'", i Li Bennich-Björkman, Sverker Gustavsson & Mats Lindberg, *Hålla huvudet kallt: Om distanserat engagemang i en uppjagad tid* (Göteborg 2023).

4. Gunlög Fur, "Ådla vildar, grymma barbarer och postmoderna historier", *Historisk tidskrift* 119:4 (1999) s. 652.

5. Doktorsavhandlingar är principiellt intressanta då dessa genom syften/vetenskapliga problematiseringar, teorier och metoder ger en indikation om var den så kallade forskningsfronten befinner sig; i detta fall i svensk humanvetenskaplig forskning om samer. En avhandling är (vanligen) ett individuellt författat kunskapsbidrag men bär samtidigt spår av den vetenskapliga miljö som varit doktorandens huvudsakliga arbetsplats under minst fyra år.

arkadidh: Om samiskt självbestämmande och samisk självkonstituering (2021). Deras avhandlingar illustrerar på ett idealtypiskt sätt den senaste utvecklingen inom forskningen där samer tillskrivs en epistemologisk och ontologisk särart fundamentalt annorlunda än den som karaktäriserar "majoritetssamhällets" människor.⁶

Kritikens utgångspunkter

Min granskning knyter an till den kritik som riktats mot PT av Neil Lazarus och Vivek Chibber.⁷ Enligt dem representerar PT:s analyser av partikulariteter, språkliga representationer och etnisk andrafiering ett idealistiskt synsätt. De menar att PT:s bruk av binära motsatspar och poststrukturellt influerat generaliserande överdriver skillnaderna mellan koloniserare och koloniserade. Inom internationell forskning finns även en mer specifik kritik av den essentialisering av urfolk som finns i många PT/UM-präglade studier. En kritiker är Adam Kuper som menar att urfolk ses som vår tids räddare genom sitt sätt att leva i harmoni med naturen. Enligt honom är begreppet "urfolk" en förskönande omskrivning av det äldre begreppet "inföding".⁸ En annan kritiker är Joseph P. Gone som ifrågasätter uppfattningen att urfolk har en särskild epistemologi.⁹ I forskningen om samer har liknande kritiska synpunkter förts fram, i första hand av norska och finska forskare.¹⁰

Jag menar att forskare ska vägledas av de normer som gäller inom vetenskapen, inte av de normer och intressen som exempelvis kan finnas hos en extern aktör som Sametinget. Olika vetenskapsområden har olika normer men generellt har det efter andra världskriget funnits en stark upplutning kring de fyra CUDOS-normerna.¹¹ En av dessa är att

6. Detta är ett centralt tema i både Nilsson och Kroik, men se särskilt kapitel ett i Nilsson samt kapitel två och sju i Kroik.

7. Neil Lazarus, "What Postcolonial Studies doesn't say", *Race & Class*, 53:1 (2011), s. 3–27; Vivek Chibber, *Postcolonial Theory and the Specter of Capital* (New York 2013).

8. Adam Kuper, "The Return of the Native", *Current Anthropology* 44:33 (June 2003) s. 395.

9. Joseph P. Gone, "Considering Indigenous Research Methodologies: Critical Reflections by an Indigenous Knower", *Qualitative Inquiry* 25:1 (2019) s. 45–56.

10. Se t.ex. Bård A. Berg, "Foreställningen om en samisk nasjon", i Einar Miemi (red.), *Förtidsföreställningar: Bruk och missbruk av nordnorsk historie* (Tromsø 2004). I svensk forskning är dylik kritik mindre vanlig, för ett undantag, se t.ex. Lars Elenius, "Nationella minoriteters symboliska nationsbyggande: Föreställningen om Kvanland och Sápmi som nya former av etnopolitik bland finskspråkiga och samiskspråkiga minoriteter", *Historisk tidskrift*, 138:3 (2018) s. 408–509.

11. Ylva Hasselberg, *Vetenskap som arbete: Normer och arbetsorganisation i den kommodifierade vetenskapen* (Möklinta 2012) s. 28.

forskare fritt väljer vad som ska beforskas och att valen styrs av vetenskapliga kunskapsbehov och att forskaren distanserar sig från externa intressen (och medvetandegör sig om egna, ibland dunkelt förstådda, värderingar). En annan CUDOS-norm är att resultat ska vara möjliga att utvärdera för andra forskare. "Organiserad skepticism" är vidare en viktig CUDOS-norm. Den fjärde normen föreskriver att kunskapen ska vara universellt giltig för alla, inte partikulär och villkorat sann på vissa platser eller enbart för vissa individer.

Av ovanstående följer att jag är kritisk till uppfattningen att det finns privilegierade epistemologiska positioner baserade på exempelvis levda klass- eller etnicitetserfarenheter. Jag värderar kritik i olika former högt, liksom tanken att forskare ingår i samtalande gemenskaper och att detta underlättas om forskarna också sluter upp bakom en grundläggande epistemologisk ordning av typ CUDOS-normerna.

Det kluvna folket

Åren 1999 och 2000 publicerades Mörkenstams och Lanttos doktorsavhandlingar. Innehållet i dessa kom att fungera som auktoritativ kunskapsbas i det narrativ som etableras i forskningen under 2000- och 2010-talen. Enligt detta utsätts samer från och med 1800-talets slut för en rasistisk, paternalistisk statlig samepolitik mot vilken samer opponerar sig, manifesterad genom samerörelsen som bildas och stärks 1900–1950. I forskningen används ofta begreppet "samerna", i bestämd form pluralis, där dess motsats utgörs av "svenskarna", "nybyggare" eller "majoritetssamhället". Vanliga är också begrepp som samiska "näringar", "traditioner" etc. Detta begreppsanvändande implicerar på ett olyckligt sätt att det finns en homogen kategori samer med särskilda karaktäristika.

I Lanttos avhandling behandlas utförligt samerörelsens framväxt och de utmaningar ledarna Torkel Tomasson och Gustav Park mötte i organisationsarbetet. De ekonomiska resurserna var begränsade och lokalavdelningarna var få och fanns i huvudsak i sydsamiska områden. En nationell organisation startad 1918 fick läggas ned efter några år. Lantto använder genomgående begreppet "samerörelse" men förklarar inledningsvis att det inte ska förstås som en organiserad, kollektiv rörelse med en medlemsbas och valda ledare.

Termen [samerörelse] speglar dock den målsättning som de samiska ledargestalterna hade med rörelsen: att den skulle fungera som en samisk folkrörelse, där samerna som ett folk skulle samla sig för ett enigt och gemensamt agerande i olika frågor.¹²

Det som genom hela avhandlingen kallas "samerörelse" är alltså inte en reellt existerande organiserad intresseorganisation med tusentals medlemmar utan i stället den tänkta rörelse som Tomason och Park ville bygga.

En central fråga är givetvis i vilken utsträckning samerörelsens ledare gav uttryck för åsikter som fanns hos svenska samer. Samerörelsens svaga förankring i Norrbotten – där majoriteten samer fanns – var enligt Lantto en komplikation. Trots detta förklaras att ledarnas etnopolitiska åsikter i allt väsentligt överensstämde med de som fanns hos uppemot 10 000 samer. Efter ett resonemang, där också relationen mellan ledarna och "de politiskt aktiva segmenten av den samiska befolkningen" berörs, sammanfattar Lantto:

Sammantaget kan sägas att Tomasson och Park var representativa för samerna eftersom de hade ett starkt stöd inom gruppen, om än detta stöd kontinuerligt angreps och ifrågasattes från lapptjänstemännen i Norrbotten. Det tycks även ha funnits en samstämmighet mellan sameledarna och en bredare samisk opinion på en rad viktiga punkter.¹³

Ett centralt tema i Mörkenstams (och Lanttos) avhandling är den så kallade kategoriklyvningen.¹⁴ Med det åsyftas att renbeteslagstiftningen från och med 1886, och särskilt med 1928 års lag, gav samebymedlemmar rättigheter rörande renskötsel, jakt och fiske – rättigheter som inte andra samer tillerkändes. Den "samiska gruppen" klövs i två kategorier; dels samebymedlemmar, dels de som stod utanför samebyarna. Kategoriklyvningstesens utpekar den svenska staten som skyldig till ett rasistiskt-folkligt övergrepp då ett – som det framställs – homogent folk genom lagstiftningen klövs i två halvor. Renbeteslagstiftningen och de utredningar och politiska processer som omgärdat dessa ledde enligt Mörkenstam till att renskötande samer diskursivt konstituerades som genuina samer, medan övriga likställdes med andra svenska medborgare. En ren-

12. Lantto (2000) s. 4.

13. Lantto (2000) s 297.

14. Lantto (2000) s. 127ff; s. 280ff.

skötande livsstil, bevarandevärd genom sin annorlundahet, fungerade politiskt avgränsande. Denna lägre värdering av "det samiska" fanns kvar mot 1900-talets slut. Den samepolitiska diskursen 1883–1997 är enligt Mörkenstam präglad av, och sprungen ur, en rasistisk idé om primitiva respektive högre stående raser/kulturer.¹⁵

Etnisk identitet och känslan av kulturell tillhörighet är en viktig komponent i Mörkenstams teoretisering om jämlikhet och rättvisa. Med stöd hos olika politiska teoretiker betonas alla människors rätt till lika, reella möjligheter till självförverkligande och upplevelse av självrespekt.¹⁶ Enligt Mörkenstam förutsätter detta positiva sär rättigheter, historiskt och i samtiden, för alla individer ingående i den "samiska gruppen", inte enbart den renskötande delen. Han är uttryckligen kritisk till att 1880-talets politiker avvisade samers krav på samisk-etnisk representation i riksdagen, liksom avvisandet av de krav om särskilda riksdagsplatser för samer som fördes fram 1920, 1930 och 1937.¹⁷

De svenska politikernas motvilja/ointresse att ge samer direkt representation i riksdagen framstår i Mörkenstams avhandling som en historiskt sett försutten möjlighet att ge dem det politiska inflytande som de borde ha haft enligt en del politiska filosofer. Frånvaron av politisk särbehandling av "folkstammen" samer, som Mörkenstam ibland kallar dem, var en del av den politiskt påtvingade assimileringen av icke-renskötande samer.¹⁸

I centrum för såväl Lantto som Mörkenstam finns "den samiska gruppen" vars empiriska beskaffenhet inte problematiseras utifrån ett etnopolitiskt perspektiv, antingen därför att det inte är nödvändigt (Lantto) eller så för att det inte är lämpligt (Mörkenstam). I Lanttos fall handlar det i huvudsak om hans empirinära forsknings- och framställningssätt och svårigheter att distansera sig från de studerade sameledarnas språkvärld och åsikter. I Mörkenstams fall rör det sig om en teoretiskt förank-

15. Detta är ett huvudtema hos Mörkenstam, formulerad på lite olika sätt i avhandlingen. Ett exempel finns på s. 186: "Den politiskt konstituerande nomaden ikläds nu rollen som bärare av samisk kultur i egenskap av renskötare. Det gör att svensk samepolitik, trots sin mer demokratiska vokabulär, endast är en modern variant av sekelskiftetspolitiken och också vilar på samma grunder; en hierarkisk kultursyn där de samiska är av lägre värde än det svenska. Politiken präglas av försöken att göra dem som fortfarande är avvikande till äkta svenska medborgare."

16. Mörkenstam (1999) särskilt kapitel två och åtta.

17. Mörkenstam (1999) särskilt kapitel fem.

18. Angående begreppet "folkstam", se Mörkenstam (1999) s. 91.

rad minoritetspolitisk-etisk ståndpunkt om att ”den samiska gruppens” sammansättning inte är en fråga för icke-samer utan det ska avgöras av ”den samiska gruppen”. Etnicitetsgränsers diffusa, överlappande, mångfaldiga karaktär – och hur detta ska hanteras praktiskt-politiskt i rättighetsfrågor – avförs därmed som ett legitimt vetenskapligt studieobjekt.

Lantto och Mörkenstam skulle senare under 2000–2010-talen fortsätta sin forskning om samer, och ännu mer uttryckligen stödja samers urfolkliga etnopolitiska kamp. Det sker i deras gemensamma publikationer, men i synnerhet i Mörkenstams forskningsprojekt om hur samers politiska sär rättigheter påverkades av Sametingets inrättande. I boken *Sametingsval: Väljare, partier och media* förklarar Mörkenstam (och hans medredaktörer) att de ansluter sig till uppfattningen att ”forskningen ska utgå från samernas (urfolkens) egen agenda”.¹⁹

Den epistemologiska/ontologiska särarten

Sedan 1990-talet har urfolkens ”traditionella kunskap” betonats i internationella konventioner om biologisk mångfald, hållbar utveckling och i FN:s urfolksdeklaration 2007. I Sverige började samers traditionella kunskap – på nordsamiska *árbediehtu* – uppmärksammas under 2000-talet och 2010 antog Sametinget ett policydokument för traditionell kunskap.²⁰ Vid en vetenskaplig konferens 2014 rörande UM betonades vikten av att beakta traditionell kunskap och att den var en central komponent i UM.²¹ Det samiska folkets epistemologiska och ontologiska särart skulle bilda utgångspunkt för en dekolonisering av Sápmi.

Åsa Viridi Kroiks avhandling kan betraktas som ett praktiskt exempel på denna politik. Avhandlingen handlar om en sametrumma som hitades i närheten av jämtländska Frostviken och är baserad på ”samtal” med hennes släktingar, vänner och bekanta i Frostviken; merparten med starka band till renskötelsen.²² Kroik har i första hand valt att referera

19. Ragnhild Nilsson, Stefan Dahlberg & Ulf Mörkenstam (red.), *Sametingsval: Väljare, partier och media* (Stockholm 2016) s. 31. I uppföljaren, studien av 2017 års sametingsval (den första rörde 2013 års val), har det inledande avsnittet tillfogats en ursäktande skrivning om att man i konstruktionerna av enkäten inte tagit hänsyn till ”samernas egen epistemologi”. Det är ett illustrativt exempel på UM:s genomslag under 2010-talets andra hälft. Ulf Mörkenstam, Stefan Dahlberg, Ragnhild Nilsson och Camilla Sandström (red.), *Sametingsval 2017* (Stockholm 2021) s. 12.

20. *Árbediehtu: Sametingets policydokument för traditionell kunskap*, Sametinget (2010).

21. Anna-Lill Drugge (red.), *Ethics in Indigenous Research* (Umeå 2016) s. 10.

22. Kroik (2022) s. 23, 30, 34, 54.

forskare som är urfolksindivider. Det är alltså inte forskares relevans som styr valen utan deras etnicitet. Kroik menar även att hennes sydsamiska uppväxt och förvärvade kulturkompetens ger henne ett kunskapsmässigt försprång jämfört med icke-samiska forskare.²³

Avhandlingens huvudresultat är att samer lever i två världar; en samisk värld präglad av ett relationellt förhållningssätt och en icke-samisk värld präglad av ett materialistiskt förhållningssätt. Icke-samer däremot lever enbart i en värld, den materialistiska:

Jag ser två olika kunskapsvärldar som skiljs åt av tystnad där den ena, som måste leva i båda världar kan gå emellan medan den andre, som tillhör den dominerande, i brist på grundläggande kunskap hålls utanför.²⁴

Samers traditionella kunskaper beskrivs som ”osynlig för utomstående” samtidigt som den skyddas och försvaras av samer och fortfarande utgör en levande del av kulturen.²⁵ Men försvarskampen är svår och en stor del av den samiska kunskapen har

trängts bort – men långt ifrån all. Saemieh skiljer sig fortfarande från majoritetsbefolkningen – som ett kulturellt enhetligt folk. Precis som hos många andra hårt trängda urfolk har saemieh som folk lyckas [sic] behålla en stor del av sina kunskaper. Osynligt och i tystnad.²⁶

I Ragnhild Nilssons avhandling analyseras det ”samiska samhällets” 120-åriga kamp för självbestämmande och självkonstituering. Nilsson utgår från en ”samisk förståelse av begreppen självbestämmande och självkonstituering [och avser att] analysera hur en sådan förståelse teoretiskt och politiskt kan utmana nuvarande föreställningar om vad samiskt självbestämmande kan vara.”²⁷ Nilsson postulerar att ett urfolks självbestämmande måste inkludera ett reellt självbestämmande över dess traditionella territorium då det är autonomi som ”särskiljer urfolken från andra minoriteter, dvs. den nära relationen med och tillhörigheten till ett landskap”.²⁸

23. Kroik (2022) s. 93–94. Se även s. 29, 40, 81, 90 och 101.

24. Kroik (2022) s. 219.

25. Kroik (2022) s. 37.

26. Kroik (2022) s. 43.

27. Nilsson (2021) s. 6.

28. Nilsson (2021) s. 36.

Enligt Nilsson har den sijtebaserade renskötseln en avgörande betydelse då det är via denna som samer socialiserats in i de samiska gemenskaperna och rättighetsförståelserna. Att samer i huvudsak levt på annat än renskötsel de senaste dryga 100 åren, samt att många förlorat, eller aldrig haft, kunskaper i de samiska språken, är inte någon metodmässig komplikation. Begreppen är, förklaras det, ”i högsta grad levande inom det samiska och används såväl i sociala sammanhang som i det levande livet – inom renskötseln, i beskrivningen av landskapet, vid jakt eller fiske, eller i andra vardagliga sammanhang”. Att belägga detta empiriskt är givetvis svårt och något försök görs inte heller. Vad som avses med ”inom det samiska” förklaras inte. Läsaren förväntas lita på Nilsson när hon betonar att

de begrepp jag använder i avhandlingen återspeglar normer som utgör delar av en samisk rättsuppfattning kopplad till självbestämmande, självkonstituering, naturresurser och autonomi [...]. Samiska rättsuppfattningar innehåller även reglerande funktioner, men det är inte ovanligt att det är naturen själv som står för dessa när överträdelser har skett, exempelvis genom att en person får sämre fångster eller färre antal renar...²⁹

Hon avvisar tanken att hennes studie kan riskera bidra till en exotifiering av samer. På flera ställen i avhandlingen beskrivs de ontologiska ”krockarna” som kunde infinna sig i samepolitiska sammanhang.³⁰

I Kroiks och Nilssons avhandlingar har samers traditionella kunskaper en viktig funktion. Den förvärvas och upprätthålls muntligt och språkligt men också genom praktiskt naturnära görande. De traditionella kunskaperna knyts till fysiska platser i Sápmi, företrädesvis miljöer där renar vistas och i naturmiljöer där jakt och fiske förekommer. Det handlar enligt min mening om ”blod och jord”, människor och natur, organiskt förenade. Utan avgörande makt över denna natur är det samiska urfolket ett stympat folk, vilket kopplar ihop samers epistemologi/ontologi med självbestämmandekampen. Det är också denna hoplänkning av urfolk och natur som gör att samers traditionella kunskaper inte kan likställas med andra sociala kategoriers erfarenhetsbaserade ”tysta kunskaper”, som kunskapsformen kallats av organisationsforskare och andra

29. Nilsson (2021) s. 19.

30. Se t.ex. Nilsson (2021) s. 199, 207.

som fördjupat sig i icke-skriftligt baserade kunskapsformer. Kroik och Nilsson tillskriver den en urfolksunicitet – inte lik något annat.

Kroiks och Nilssons doktorsavhandlingar innehåller en del som kan förvåna forskare som inte sysslar med forskning om samer/urfolk. Viktiga begrepp som ”den samiska världen”, ”den samiska gruppen”, ”samiska idéer” och så vidare definieras inte. Formuleringar som ”att jag är min egen källa” (Kroik) väcker förvåning och i avhandlingarna finns många motsägelser, oklara resonemang och kategoriska påståenden. Ingen av dem problematiserar exempelvis de olika samefolkbegrepp som använts historiskt. 1800-talets primordialistiska folktanke – en nation ett folk – blandas med senare tids socialkonstruktivistiskt baserade synsätt rörande etniska grupper. Den nödvändiga historiseringen av de samiska folkbegreppen saknas. Det leder också till ett binärt och reduktionistiskt två-folks tänkande, där samer tenderar bli i huvudsak passiva och ”drabbande” mottagare av det som kommer från det externa majoritetssamhället.

Avhandlingsförfattarnas kritiska förhållningssätt gentemot ”västerländska”/”majoritetssamhällets” kunskapssystem har en udd mot upplysningstidens ideal och den rationalism och empirism som sedan dess värderats högt. Detsamma gäller upplysningstidens universalistiska ideal, att människor trots olika livsvillkor och bakgrunder har goda möjligheter att med empati och föreställningsförmåga förstå varandra och skapa gemenskaper. Vi är mer lika än olika. Men så är det inte i Kroiks och Nilssons doktorsavhandlingar. De präglas av föreställningen att människans kulturella vara också ger hennes natur. Det är därför som det ”samiska samhället” och det ”västerländska” kan framstå som två inkompatibla kunskapsvärldar. Kulturer och människonaturer essentialiseras.

Kroik och Nilssons avhandlingar är konservativt tillbakablickande på det sätt som enligt Chibber karakteriserar den postkoloniala teoribildningen. Det är i äldre livsformer, ännu inte förstörda av modernitetens materialism och sekulära värden, som Kroik och Nilsson hittar svaren på hur framtidens liv ska gestalta sig för samer (och andra ”folk”).

Avslutning

Jag har i denna debattartikel kritiskt granskat fyra doktorsavhandlingar som illustrerar problematiska inslag i den humanvetenskapliga forsk-

ning som gjorts om samer i Sverige sedan 1990-talets slut. Kvalitetsbristerna ökar över tid och med de senaste decenniets höga värdering av samers traditionella kunskap och dess närmast "folkmagiska" krafter är det befogat att fråga sig om forskarna numera över huvud taget aspirerar på att ingå i de samtalande gemenskaper som finns utanför deras vetenskapsmiljöer.

Ett av de största problemen är forskningens homogenisering och essentialisering av den "samiska gruppen". Osäkerheten rörande antalet samer innebär att forskare för tiden efter 1800-talets mitt, då försvenskningen sköt fart, bör undvika begrepp, begreppsdikotomier (exempelvis same-nybyggare), analyser och slutsatser som tillskriver totalpopulationen samer särskilda livsvillkor, uppfattningar eller kunskapsyner. Försöken att uppskatta antalet samer i Sverige från 1800-talets mitt och framåt är behäftade med stora osäkerheter, inte minst på grund av "folkblandningen". I mitten av 1800-talet uppskattas det ha funnits omkring 5 000–6 000 samer, ett antal som 100 år senare uppskattades till drygt 10 000. Vid 1970-talets mitt beräknades antalet vara omkring 20 000. Senare uppskattningar har varierat från 20 000 till omkring 55 000, de flesta med livsvillkor liknande övriga svenska medborgare. Åren omkring 1920 uppskattades omkring två tredjedelar av det totala antalet samer helt eller delvis leva på annat än rensköttsel. I slutet av 1990-talet fanns omkring 500 samer som var heltidssysselsatta i rensköttseln.

Vidare bör kategoriklyvningstesens problematiseras och prövas empiriskt då den riskerar osynliggöra/underskatta den "samiska gruppens" sociala differentiering före 1928, och likaså homogeniteten hos de två kategorier som skapas. Här finns även ett bekymmersamt ointresse för att uppmärksamma att också en del av dåtidens samer såg positivt på principen att rensköttseln och hithörande rättigheter skulle förbehållas en minoritet samer.³¹ Skillnaden mellan samers traditionella kunskaper och erfarenhetsbaserad så kallad tyst kunskap, vanligt förekommande i all mänsklig verksamhet, behöver tydliggöras.³²

Ett annat problem har att göra med forskarnas följsamhet gentemot den samiska rörelsens etnopolitiska mål. Det har bland annat tagit sig uttryck som en stor respekt gentemot sameledare där deras åsikter och tankar okritiskt återgetts. Generellt finns en bristande åtskillnad mel-

31. *Samefolkets egen tidning*, nr 4, 1927, s. 26–28.

32. Michael Polyani, *The Tacit Dimension* (Chicago 1966).

lan analyspråk (teoretiskt förankrade, definierade begrepp) och objektsspråk (det studerade objektets politisk-ideologiska begrepp och språkvärld). Den vetenskapliga prosan är marinerad i ett samefolkligt språkbud.

Försvenskningen av samer bör beforskas förutsättningslöst och empiriskt, med ett åtskiljande av försvenskningsspolitik och försvenskningssprocesser. Jag efterlyser även en ökad tydlighet vad gäller skillnaderna mellan livsvillkoren för samer och andra urfolk, då dessa är betydande.³³ Behovet av det sistnämnda är trängande på grund av de senaste årens ökande användande av begreppen "historiskt trauma" och "intergenerationellt trauma". Trauma-tematiken hotar bli en komponent i folkifieringen av samer – här åsyftas lidandets identitetsskapande och folkmobiliserande dimensioner – där forskare riskerar bli medaktörer.³⁴

Jag anser att tongivande delar av svensk humanvetenskaplig forskning om samer behöver stramas upp. Forskningen ligger långt från flera av de CUDOS-normer som inledningsvis refererades. Det gäller exempelvis idealet om att forskning ska kunna utvärderas av andra vilket förutsätter att källor anges, centrala begrepp definieras och att slutsatser och resonemang är logiskt konsistenta samt att centrala teser och slutsatser inte postuleras utan visas, som i fallet med den samiska epistemologiska/ontologiska särarten. Det etnopolitiska engagemanget, att stödja samers etnopolitiska kamp för självbestämmande, bör inte påverka forskningen på det sätt som varit fallet de senaste 20 åren. Det skadar förtroendet för forskningen på detta fält, men också i förlängningen förtroendet för humanvetenskaplig forskning i allmänhet.

33. Svenska samers hälsa är inte sämre än den som gäller för övriga svenska medborgare. Se t.ex. Jacobsson, "Is there a need for a special ethics of Indigenous research", i Drugge (red.) (2016) s. 45–55.

34. I forskningen om samers hälsa hävdas att dessa begrepp – hämtade från forskningen om trauman hos förintelseöverlevande judar – "synes passa urfolks erfarenheter där bland annat förlusten av land ses som ett kollektivt trauma som överförs mellan generationer och som underminerar det kollektiva välbefinnandet". Risken är dock att detta begreppsöverförande – från förintelseforskning till forskning om samer – inte enbart tolkas som likställande av traumat som kollektivt minne utan också tolkas som ett likställande av upphovet till detsamma (att massmordet av sex miljoner judar likställs med samers förlust av land). Petter Stoor, Patrik Lantto & Åsa Össbo, "Inledning", i Åsa Össbo & Patrik Lantto (red.), *Psykisk hälsa och välmående på svensk sida av Sápmi: En antologi* (Umeå 2021) s. 2.